

Tartu Ülikooli raamatukogu akadeemiliste kirjade kataloog (koostatud kuni 1944)

Pass kataloogile nr 34¹

I. Kataloogi ülesanne ja tähtsus

Akadeemiliste kirjade sedelkataloog annab ülevaate peamiselt dissertatsioonide kogus asuvatest, enne 1945. aastat nii Eestis kui mujal maailmas ilmunud kõrgkoolide ja muude teadusasutuste ametkondlikest materjalidest. Nendeks on erinevad loengukavad, programmid, aruanded, isikkoosseisude nimestikud, asutuste tegevust ja õppetööd korraldavad eeskirjad, õppejõudude kõnede, biograafiate ja nekroloogide kogumikud (pärast 1944. a ilmunud samalaadseid materjale peegeldavad perioodika kataloogid). Kataloogis kajastuvad materjalid, mille kaudu on võimalik saada infot 19. sajandi ja 20. sajandi 1. poole kõrgkoolide ja muude teadusasutuste ajaloo kohta, samuti Tartu ülikooli teadussidemete kohta pooleteise sajandi vältel. Tänapäevaks on ka kataloog ise juba muutunud teaduse ajaloo allikaks.

II. Kataloogi asukoht

Kataloog asub kaart- ja sedelkataloogide ruumis. Kataloog on ka digiteeritud ning leitav TÜ raamatukogu digiteeritud kataloogide kogus „EMIL - digiteeritud kataloogid“.

III. Suurus.

1988. aastal ilmunud „TRÜ Teadusliku Raamatukogu kataloogisüsteemi juhis“ on kataloogi suurusena fikseeritud 5000 sedelit, need asuvad 17 karbis.

IV. Kataloogi sisu

1. Kirjanduse laadi järgi: ülikoolide, akadeemiate ja muude teadusasutuste, teaduslike seltside ja ühingute ametkondlikud materjalid: loengukavad, programmid, aruanded, isikkoosseisude nimestikud, asutuste tegevust ja õppetööd korraldavad eeskirjad, õppejõudude avaloengute, aktuse jm kõnede, biograafiate ja nekroloogide kogumikud.

2. Keele järgi: põhiliselt saksakeelsed, kuid materjale leidub väga paljudes erinevates keeltes, kuna raamatukogul leidis vahetuspartnereid üle maailma. Kataloogis on koos ladina ja slaavi tähestikus kirjed, aga on ka näiteks kreekakeelseid.

3. Ilmumiskoha järgi: olenemata ilmumiskohast

4. Ilmumisaasta järgi: kuni 1944. a (incl.).

5. Kogude järgi: põhiliselt dissertatsioonide kogus olevad akadeemilised kirjad, osaliselt ka hiljem Estica kogusse üleviidud materjalid.

V. Kirje

Vormiliselt: kirjed kataloogis on eriilmelised: vanemad kirjed on kirjutatud käsitsi, musta tindiga, kalligraafilise käekirjaga, mõnikord on need üsna raskesti loetavad. Hiljem on kataloogis kasutatud ka kirjutusmasinal trükitud sedeleid. Samuti on vähesel määral kasutatud trükitud kirjete väljalõikeid, mis saadi 1880. aastatel Saksamaal ja Prantsusmaal ilmuma hakanud spetsiaalsetest aastabibliograafiatest, kus kirjed olidki trükitud vaid lehe ühele poolele, mõeldud väljalõikamiseks ja sedelile või kaardile kleepimiseks.

Sedeli ülal keskel on järjenumbriline *kohaviit*, mille järgi on väljaanne dissertatsioonide kogust leitav (näit: 35788). Kui trükis on hiljem üle viidud teistesse kogudesse, siis on

¹TRÜ Teadusliku Raamatukogu kataloogisüsteemi juht. Tartu, 1988

dissertatsioonide kogu kohaviit maha kriipsutatud ja asemele kirjutatud vastava kogu kohaviit (näit: Est. A-12561 ; XVI 93r). Kataloog kajastab ka akadeemilisi kirju, mis asuvad Morgensterni kogus. Mõnedes kirjetes on sedeli alläärde märgitud rooma numbrites osakonna number, vastavalt toleaegele liigitussüsteemile. Kui kirje on sisestatud e-kataloogi ESTER, siis on sedeli alläärde kirjutatud roheline markeriga suur A.

Sisuliselt: 1840-ndatel aastatel, kui alustati akadeemiliste kirjade kataloogimist, ei kasutatud kindlaid kataloogimisreegleid, aluseks võeti väljaande tiitelleht, millelt andmed sedelile kanti. Kirje koostamisel tõsteti esikohale *linna nimi*, kus vastav asutus asus ja seejärel *asutuse nimetus* (näit: (Narwa) Altertums-Gesellschaft ; Berlin / Academie der Wiss.).

Linna nimi on mõnedel juhtudel sulgudes, mõnikord eraldatud asutusest kaldkriipsuga, mõnikord on asutus ka linna nime alla kirjutatud. Juhtudel, kui trükise info käib kogu riigi kohta, siis on linna nime asemel riigi nimetus (näit: Saksamaa. Ferien-Kurse in Deutschland ...). Venekeelsete kirjete linnade nimed on kirjetes väga erineval kujul – nii ladina kui slaavi šriftis (näit: St. Petersburg, С.-Петербургъ, С. П. Бургъ), kuid ka venekeelsed kirjed on järjestatud koos muude võõrkeelsete kirjetega ühtse ladina tähestiku järgi. Venekeelsetele kirjetele on iseloomulik, et sageli pole nendes asutus eraldi linna nime järel välja toodud, vaid see esineb vaid pealkirjas ja on seal (hiljem?) värvilise pliiatsiga alla joonitud (näit: [St.Petersburg.] Очеркъ истории Музеевъ Имп. Академии наукъ). Järgmistel ridadel näidati ära *pealkiri* ja *pealkirja täiendandmed*. Pärast pealkirja märgiti järgmisele reale paremale poole *ilmumiskoht*, -aasta ja *formaad*, mida tähistati kraadiga (4° ; 8°).

VI. Kataloogi ülesehitus

Kataloogis on sedelid järjestatud linnade nimede (asutuste asukohtade) ja asutuste järgi tähestikjärjestuses. Linnade nimed on toodud enamasti ladina tähestikus. Mõnedel juhtudel, kui linna nimi on kirjutatud slaavi tähestikus, siis asub see ikkagi ühtses ladina alfabeedis.

Sedelite järjestamisel on kasutatud nn preisi järjestusreegleid (need on leitavad kataloogide ruumis ja ka digiteeritud kataloogide juures). Järjestuse aluseks on järgmine ladina tähestik:

a b c č d e f g h i j k l m n o p q r s š t u v w x y z ž õ, ä=ae, ö=oe, ü=ue.

Kataloog sisaldab põhi- ja viitesedeleid. Põhisedel on koostatud linna, asutuse ja pealkirja järgi.

Viitesedelid on koostatud linnade nimetustele - erinevatelt nimevormidelt viidatakse kataloogis kasutatavale ühtsele nimevormile (näit: Dorpat v. Tartu ; Jurjew v. Tartu). Mõnikord on kirjed ka linnade erinevate nimevormide all, sellisel juhul on samuti tehtud viitesedelid (näit: Leningrad vt. ka Saint Petersburg). Jätkväljaannetele on koostatud koondkirje.

Üldreeglina akadeemiliste kirjade ja dissertatsioonide kataloogid ei dubleeri teineteist. Seda kinnitab ka näide, et üksikkõnedele on koostatud autorikirjed ja need on liidetud dissertatsioonide kataloogi, kõnede kogumikud peegelduvad aga akadeemiliste jätkväljaannete kataloogis.

VII. Kataloogi vormistus

Kataloog asub 17 raamatukujulises, liikuva esikaanega karbis. Karpide mõõdud on: 22 cm (kõrgus) x 15 cm (laius) x 6 cm (sügavus), need on valmistatud tugevast papist, spetsiaalselt raamatukogu jaoks sedelite hoidmiseks. Karbid on riulitesse paigutatud püstasendis, kusjuures sedelite väljalangemist takistab karbi allservas olev kinnine eessein. Karbi ülaserb on tolmu kaitseks kaetud liikuva plaadiga. Kuna karbid on vanad, siis on need praegu osaliselt lagunened ja kehvast seisus. Esiälgetel karpidel on selja keskosas sissepressitud kuldne kiri: Samml. kleiner akad. Schriften & c. Karbi selja allosasse on kleebitud etikett (4x5,5 cm), millel on karbi järjekorranumber, selle kohal suurtäht, millega algavad linnade nimed, millistega seotud kirjed vastavas karbis asuvad. Karpides asuvad enamasti 18x11 cm suurused

lahtised sedelid. Kataloog sisaldab nii põhikirjeid kui ka viitesedeleid ühtlustatud linnanimedele. Kataloogi kasutamise hõlbustamiseks on hiljem lisatud karpidesse piklikud, korbist välja ulatuvad vahesedelid, millele on kirjutatud kas linnade nimed või silbid, mille järgi on linnade nimed leitavad (näit: Tallinn ; Re-Riga ;Tuc-Tur). Osade karpide tagakaane sisepinnale on paigutatud pael (23x1,5 cm), mis hõlbustab sedelite väljavõtmist korbist. Kataloogi juurde kuulub ka väike silt laudi äärel, karpide all "Akadeemiliste kirjade kataloog (-1944) Official materials of academic institutions (-1944)".

VIII. Kataloogi ajalugu

Kataloogi koostamise ja täiendamiseks on tegeldud 19. sajandi keskpaigast kuni aastani 1944 (incl.). Ilma suurema-põhjalikuma uurimistööta on võimalik välja tuua vaid mõningaid arenguhooni selle ajaloos.

19. saj 1. pool

Faktiline kataloogi loomise algus jääb küll 19. saj keskpaika, kuid eeltööd akadeemiliste väljaannete komplekteerimise näol, mis tekitasid hiljem vajaduse vastava kataloogi loomiseks, algasid juba 19. sajandi esimesel poolel. Juba ülikooli ja raamatukogu avamisest alates 1802. aastal püüti võimalikult täielikult koguda ülikooli enda väljaandeid ja akadeemilisi trükiseid, samuti hakati looma rahvusvahelisi vahetussidemed. Saksa ülikoolide materjale hakati eriti rohkesti juurde saama pärast 1818. aastat, kui Tartu ülikool astus Saksamaa ülikoolide väljaannete vahetusühingu liikmeks. 1820. aastate algul elavnes akadeemiliste trükiste vahetamine paljude välismaa, hiljem ka vene ülikoolidega. Väitekirjade kõrval olid oma teadusliku sisu poolest oluliseks vahetusmaterjaliks ka akadeemilised väiketrükised, välismaal ilmusid need tavaliselt eraldi trükistena ja olid kõikjal nõutud infomaterjaliks. Raamatukogul kujunesid välja kindlad vahetussuhted - akadeemilisi trükiseid vahetati tähtsamate ülikoolide, teaduste akadeemiate, teaduslike seltside ja raamatukogudega.

19. saj. keskpaik

TÜ raamatukogu kataloogisüsteemi arengus algas 19. sajandi keskel uus etapp – kui senini oli põhitähelepanu koondunud süstemaatilise kataloogi loomisele, mis oma vormilt oli käsikirjaline raamatkataloog, siis nüüd hakati kasutama paindlikku, lahtistel sedelitel tähestikulise kataloogi vormi. Sellised kataloogid koostati põhikogu (raamatud ja perioodika) ja ka akadeemiliste trükiste kogu kohta. Kuigi akadeemilisi trükiseid (dissertatsioonid, teese, loengukavu, programme jmt) oli raamatukogu kogunud juba 19. sajandi algusest, siis arvele võtma ja kataloogima hakati neid alles 1840. aastate teisel poolel. Moodustati "Väikeste akadeemiliste kirjade kogu" (Sammlung kleiner akademischen Schriften), kuhu kuulusid nii dissertatsioonid kui ka väiksemad akadeemilised trükised ja nn juhuväljaanded. Selle kogu avamiseks loodi juba siis kaks eri kataloogi: dissertatsioonide ja teeside tähestikuline sedelkataloog ning akadeemiliste jätkväljaannete, nn akadeemiliste kirjade tähestikuline sedelkataloog (viimane on praegu omakorda kahe erineva kataloogi kujul: akadeemiliste kirjade ja koolikirjade kataloog). Erinevate allikate kohaselt loetakse akadeemiliste kirjade kataloogi loomise algusajaks aastaid 1846-1856. Umbes 50 aasta jooksul kogunenud akadeemiliste trükiste, nii dissertatsioonide kui ka jätkväljaannete kataloogimisega jõuti komplekteerimisele järele aprillis 1857. Sedelid paigutati karpidesse. Kataloogimistöid korraldas tollal kauaaegne raamatukogutöötaja Emil Anders, kes töötas raamatukogus kuni 1871. aastani.

19. sajandi 2. pool

19. sajandi lõpuks vahetuspartnerite arv suurenes. 1892. aastaks olid Tartu ülikoolil vahetussidemed 222 kõrgkooli või muu teadusasutusega üle maailma. Suurenes saadud väljaannete hulk, kasvas kiiresti akadeemiliste trükiste kogu ja sellega seoses muuhulgas ka akadeemiliste kirjade kataloogi maht.

20. saj. 1. pool

1913. aastaks oli ülikoolil ja raamatukogul 527 partnerit, kellega väljaandeid vahetati, kuid puhkenud sõda katkestas vahetustegevuse hoopis.

1915.-1917. aastatel evakueeriti tõenäoliselt ka akadeemiliste kirjade kataloog koos teiste sedelkataloogide ja muude ülikooli ning raamatukogu varadega Kesk-Venemaale, Voroneži.

1920. a sügisel, pärast sõja lõppu, toodi koos raamatukogu kogudega Tartusse tagasi ka akadeemiliste kirjade kataloog.

1920. aastast raamatukogu juhatajaks saanud F. Puksoo hindas raamatukogu kataloogide süsteemi ja otsustas jätkata ka sedelkataloogide, muuhulgas ka akadeemiliste kirjade kataloogi koostamist.

1921. aasta aprilliks oli kataloog taas töökorras ja kasutamiseks valmis ning jätkati kataloogi täiendamist vastavalt lisanduvatele väljaannetele.

1930. aastad kujunesid välisvahetuse kõrgperioodiks, selleks ajaks olid raamatukogul välja kujunenud kindlad vahetussuhted paljude välismaiste teadusasutustega. Vahetuspartnerite võrku iseloomustab lai geograafiline ulatus.

Pärast 1944. aastat akadeemiliste kirjade sedelkataloogi enam ei täiendatud. Hilisemaid samalaadseid materjale peegeldavad perioodika kataloogid.

IX. Kataloogi kajastumine e-kataloogis ESTER

Kataloog kajastub e-kataloogis ESTER vaid osaliselt.

2010.-2014. aastal sisestati e-kataloogi ESTER Tartu, Tallinna ja Eesti väikelinnade (Kuressaare, Narva, Paide, Rakvere, Valga) asutuste kirjed. E-kataloogi sisestatud kirjete sedeli alläärele lisati roheline A. Eelnevalt kontrolliti ka nende väljaannete olemasolu dissertatsioonide fondis. Üllatavalt palju väljaandeid oli üle viidud Estica fondi. Sellisel juhul parandati kohaviit ka sedelil. Kontrolliti ka väljaande olemasolu Tallinna ESTERis. Kuna tegemist on rahvusbibliograafia kirjetega, siis kirje puudumise korral Tallinnas teatati sellest Rahvusraamatukogule.

Sisestatud akadeemilised kirjad leiab e-kataloogist ESTER pealkirja "Akadeemilised kirjad" järgi.

2010. aastal kataloog ka digiteeriti ja on leitav digiteeritud kataloogide kogus "EMIL – digiteeritud kataloogid".

X. Kataloogi säilitamisotsus

15.02.2016 toimunud kaart- ja sedelkataloogide säilitamise töögrupi koosolekul otsustati, et kuna kataloogi sisu kajastub e-kataloogis ESTER vaid osaliselt ja kataloogil on suur ajalooline väärtus, siis akadeemiliste kirjade sedelkataloog säilitatakse ja jääb lugejate kasutusse.

XI. Kirjandus:

1. Dubjeva, L. Kogude avamine kataloogides Tartu Ülikooli raamatukogus 19. sajandil ja 20. sajandi algul // Tartu Ülikooli Raamatukogu töid. XI. Tartu, 2000. Lk 184-211.
2. Parmas, R. Publikatsioonide vahetamine Tartu Ülikoolis XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi algul // Teadusliku Raamatukogu töid. II. Tartu, 1969. Lk 27-93.
3. Puksoo, F. Tartu Ülikooli raamatukogu 1920. aastail // Teadusliku Raamatukogu töid. I. Tartu, 1968. Lk 40-43.
4. Sade, T. Dissertatsioonide komplekteerimine // Raamatukogu töid. VIII. Tartu Ülikooli raamatukogu 1918-1940. Tartu, 1990. Lk 39-45.
5. Tiirmaa, P., Loorits, E. Tartu ülikooli raamatukogu kataloogisüsteemi kujunemisest 1802.-1857. a. // Raamatukogu ajaloo küsimusi : TRÜ Teadusliku Raamatukogu 9. teaduskonverents, 16.-17. VI 1982 : ettekannete teesid. Tartu, 1982. Lk 15-19.
6. TRÜ Teadusliku Raamatukogu kataloogisüsteemi juht. Tartu, 1988. Lk 31.

Kataloogipassi koostaja: Kaja Kruus, detsember 2021